

The features of the legal regime of object of the property relationship

Особливості правового режиму об'єкта речового правовідношення

Iurii Khodyko

Key words:

object, object of the property relationship, legal regime of object of the civil relationship, legal regime, legal regime of object of the property relationship.

Ключові слова:

об'єкт, правовий режим, об'єкт речового правовідношення, правовий режим об'єкта цивільного правовідношення, правовий режим об'єкта речового правовідношення.

Постановка проблеми. Одне з центральних місць у структурі речових правовідносин займає об'єкт. Визначення особливостей порядку регулювання речових правовідносин, що виникають із приводу приналежності та розподілу матеріальних благ (речей), має дуже важливе не тільки теоретичне, але і практичне значення. Адже речі є «універсальними» об'єктами цивільних правовідносин, і дослідження особливостей їх правового режиму в речових правовідносинах (статика) є необхідною передумовою формування правових режимів в інших правовідносинах (зокрема зобов'язальних, спадкових тощо), які за своєю природою є динамічними та забезпечують вже цивільний оборот речей як об'єктів цивільних правовідносин.

Метою статті є дослідження особливостей правового режиму об'єкта речового правовідношення на засадах наукової обґрунтованості та практичній доцільності.

Виклад основного матеріалу. В основі визначення специфіки правового режиму об'єкта речового правовідношення лежить два складники: 1) особливості речі як об'єкта речового правовідношення і 2) правова мета, якої треба досягти, встановлюючи речово-правовий режим щодо речі, оскільки річ є універсальним об'єктом і може виступати в різних видах цивільних правовідносин.

Мета встановлення речово-правового режиму для речей як об'єктів цивільних правовідносин полягає в тому, що він формує правовідносини статичного характеру, з приводу привласнення та розподілу суб'єктами цивільних правовідносин речей (благ), шляхом наділення суб'єктів відповідними правами на такі блага і способами захисту їх прав у разі порушення. Таким чином, речові правовідносини є основою для існування інших, в першу чергу, таких, як зобов'язальні та спадкові правовідносини, в яких речі також виступають об'єктом і забезпечують вже їх оборот (динаміку цивільних правовідносин).

У цивілістичній науковій доктрині сформувалося кілька протилежних поглядів із приводу розуміння, що собою являють відносини з приводу речей статичного характеру (речові відносини). Дискусія звелась до того, що одні вказані відносини розглядають як відносини особи щодо (з приводу) речі (натуралістичний підхід)¹, інші вважають за необхідне розглядати їх як відносини між особами з приводу речі (соціологічний підхід)². насправді вказані підходи мають свої «за і проти», але, з нашої точки зору, їх не можна розглядати як протилежні підходи (як правило, так і сприймаються науковцями), а як взаємодоповнюючі.

Ця позиція ґрунтується на комплексній взаємодії елементів, що формують правовий режим речового правовідношення (в першу чергу методу, способу правового регулювання, що лежать в основі кожного правового режиму). «Правовим стрижнем» в основі формування речово-правового режиму прив-

¹ Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. – М.: «Статут» 2001. – С. 192, 236; Щенникова Л.В. Вещное право: Учебное пособие / Л.В. Щенникова. – М.: Юристъ, 2006. – С. 51.

² Гражданское право Т. 1 / М.М. Агарков, С.Н. Братусь [и др.]; под ред. М.М. Агаркова и Д.М. Генкина; ВИЮН; Ин-т права АН СССР. – Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1944. – С. 220–221; Синайский В. И. Русское гражданское право. Вып. 1. Общая часть. Вещное право. Авторское право. – К.: 1917. – С. 134–135; Латыев А.Н. Вещные права в гражданском праве: понятие и особенности правового режима: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.Н. Латыев; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург: [б. и.], 2004. – С. 45.

ласнення речей є метод, який «надає особі найбільш повну майново-розпорядчу самостійність, <...> на основі загальногалузевого методу юридичної рівності сторін»³. У методі регулювання речових правовідносин, що відображає правовий режим їх об'єкта-речі, чітко простежується перевага дозвільного способу регулювання.

Наявність методу та пріоритет дозвільного способу регулювання в речових правовідносинах вказує на «розстановку» правомочностей суб'єктивного речового права, а саме пріоритет правомочності на власні дії щодо речі (дає особі змогу реалізувати повною мірою свій інтерес та задовольнити потреби, вступаючи в речові правовідносини) перед правомочностями на чужі дії та домагання. Проте реалізація речового інтересу особи за рахунок своїх власних дій не вказує на те, що особа лишається (не має) інших правомочностей (вимоги та домагання), які входять до складу суб'єктивного права і забезпечуються способами, які щодо дозвільного мають допоміжний характер та перебувають у нерозривній єдності. Правий у такому разі С.С. Алексєєв⁴: суб'єктивне право як юридичне право не може складатися тільки з однієї правомочності на позитивні дії. Останні неодмінно мають бути з'єднані з правом вимоги (правом вимагати від інших осіб утриматися від дій певного роду). Суб'єктивне право в такому разі є органічним сплавом і тих, і інших правомочностей. Через правомочність вимагати пасивної поведінки від інших осіб суб'єктивне право загалом пов'язується з юридичним обов'язком і, отже, через нього входить до складу правовідношення пасивного типу⁵.

Таким чином, для характеристики речового правовідношення важливими є обидві сторони: як сторона відношення особи до речі, яка досягається завдяки власним діям, так і взаємовідносини уповноваженої особи на річ з іншими суб'єктами, на яких покладається загальний обов'язок не порушувати право суб'єкта на річ. Двоїстість характеристики речових відносин підкреслювали у різний час деякі автори⁶. Зокрема, Є.А. Суханов вказує, що обидві сторони важливі для правового регулювання: «речова сторона» відносин привласнення зумовлює зміст і реальний обсяг правомочностей суб'єкта відповідного майнового права, тобто можливості і межі дозволеного використання присвоєного їм об'єкта; «суспільна сторона» визначає необхідність і зміст охорони уповноваженої особи від можливих посягань інших осіб на його майно, тобто забезпечує його владу над відповідним об'єктом⁷. При цьому якість права мати річ своїм безпосереднім предметом і впливати на неї всіма дозволеними засобами становить основну ознаку речового права, і його абсолютний захист є тільки наслідком цієї якості»⁸.

Наявність суспільної сторони речового правовідношення вказує на його абсолютний характер, що проявляється в кореспондуючому обов'язку всіх і кожного не порушувати речове право особи. Варто зазначити, що ознака абсолютності для речового правовідношення є загальною, а не кваліфікуючою, що вказує на те, що всі речові правовідносини є абсолютними, але не всі абсолютні правовідносини є речовими. З огляду на правову мету, якої необхідно досягти під час формування речово-правового режиму, а також абсолютний характер речового правовідношення як загальна ознака, визначають кваліфікуючі ознаки речового правовідношення. Зокрема, такими є наявність в особи спеціального права на захист (право заявити речово-правовий позов до всіх і кожного для захисту свого порушеного права), а також право слідування. Хоча право слідування заявляється як властивість речового права, проте його застосування до найголовнішого з них – права власності – вельми сумнівна, на що звертав увагу свого часу В.К. Райхер⁹.

Забезпечення реалізації методу та способу правового регулювання речових відносин здійснюється завдяки інструментам – правовим засобам. Головним правовим засобом у речових правовідносинах є

³ Егоров Н.Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация / Н.Д. Егоров. – Л.: Издательство Ленинградского университета. 1988. – С. 39.

⁴ Алексєєв С.С. Общая теория права: учеб. / С.С. Алексєєв. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Из-во Проспект, 2008. – 362 с.

⁵ В связи с этим нельзя согласиться с теми учеными, которые указывают о вещном отношении как отношении лица к вещи и субъективное право существует за рамками правоотношения, поскольку данному отношению к вещи не корреспондирует обязанность.

⁶ Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права. Т. 1: Часть Общая / Ю.С. Гамбаров. – СПб., 1911. – 428 с.; Суханов Е.А. Понятие и виды вещных прав // Проблемы реформирования Гражданского кодекса России: Избранные труды 2008–2012 гг. – М.: Статут, 2013. – С. 309.

⁷ Суханов Е.А. Понятие и виды вещных прав / Е.А. Суханов // Проблемы реформирования Гражданского кодекса России: Избранные труды 2008–2012 гг. – М.: Статут, 2013. – С. 309.

⁸ Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права. Т. 1: Часть Общая / Ю.С. Гамбаров. – СПб., 1911. – 428 с.

⁹ Райхер В.К. Абсолютные и относительные права / В.К. Райхер // Известия экономического факультета Ленинградского политического института. – 1928. – Вып. 1. – С. 275.

наявність в особи суб'єктивного речового права, яке надає їй правомочність на власні активні дії, а саме можливість особи реалізувати свій власний інтерес щодо певної речі, шляхом володіння, користування та розпорядження нею. Крім того, речове правовідношення характеризується спеціальним комплексом правових засобів, що забезпечують захист прав особи, у разі їх порушення (речові способи захисту, зокрема, віндикаційний та негативний позов тощо).

Загальний зміст та закономірності функціонування правового режиму об'єкта речового правовідношення забезпечуються завдяки специфічним принципам. Зокрема, серед них варто виділити принцип «спеціалізації об'єкта», згідно з яким належне суб'єктові певне майно юридично поділяється на окремі елементи з різними правовими режимами. Речове право не може мати об'єктом ані сукупність самостійних речей (наприклад, колекція), ані «юридичну сукупність» (наприклад, майновий комплекс)¹⁰. Це пов'язано з тим, що об'єктом речового правовідношення можуть бути лише індивідуально визначені речі. А тому викликає сумнів правильність норми, викладеної в ч. 1 ст. 324 ЦК України: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси...» є об'єктом права власності українського народу». Це положення ЦК України можна розцінювати не більше як «норму-декларацію», оскільки вона не відповідає ані ознаці індивідуальної визначеності об'єкта речового правовідношення, ані принципу «спеціалізації об'єкта».

Визначальним принципом для формування правового режиму об'єкта речового правовідношення є принцип «закритого переліку» речових прав (*numerus clausus*). Дотримання цього принципу в речових правовідносинах, як свого часу зазначав В.І. Синайський, здійснюється в інтересах охорони свободи та власності, вказує на соціальне, публічно-правове значення свободи права власності¹¹. Сутність останнього полягає в тому, що, враховуючи абсолютний характер речового правовідношення, увесь перелік речових прав та їх зміст має бути прямо визначений у законі. Наявність цього принципу правового режиму об'єкта речового правовідношення суттєво відрізняє його від, зокрема, зобов'язального, оскільки в останніх «панує принцип свободи і всякі нетипові правочини знаходять захист, не суперечать закону і моральності»¹². У свою чергу, до принципу «закритого переліку» речових прав дотичним є принцип публічності, що дає змогу бути обізнаним у наявності в особи конкретних речових прав на річ (зокрема це проявляється в реєстрації всіх речових прав на нерухоме майно).

Також до принципів як основних засад, що визначають правовий режим об'єкта речового правовідношення, можна віднести принцип «пріоритету» речових прав над зобов'язальними, принцип «заборони шикани»¹³, який прямо виражений тільки щодо речових прав, але має характер загального правила, про який свого часу говорив І. Вольман, та інші принципи.

Загальні положення як елемент структури правового режиму об'єкта речового правовідношення не знайшли свого нормативного закріплення в ЦК України. Книга III ЦК України визначає правовий режим права власності та окремих видів речових прав на чуже майно, але загальних правил, які б визначали правовий режим об'єкта речового правовідношення, немає. У цьому питанні, з точки зору ЦК України, правовий режим об'єкта речового правовідношення, можна сказати, є своєрідною «сиротою», оскільки щодо інших правових режимів об'єктів (зобов'язального, корпоративного, спадкового, права інтелектуальної власності) такі загальні положення наявні. Відсутність загальних положень речового правовідношення в ЦК України, які б визначали правовий режим його об'єкта, породжує багато непорозумінь щодо того, що є об'єктом, меж речових правовідносин та їх змісту. Відсутність загального розуміння в ЦК України щодо вказаних питань породила такі проблеми, зокрема, як поява ч. 2 ст. 190 ЦК України, яка визначає, що майнове право є речовим правом, хоча аналіз положень Книги III ЦК України дає всі підстави стверджувати протилежне. Наявність загальних положень усунула б такі непорозуміння та чітко окреслила б правовий режим об'єкта речового правовідношення, його межі та зміст. Зокрема, загальні положення речового права свого часу містила Книга III Проекту Цивільного уложення Російської імперії «Вотчинне право».

¹⁰ Право собственности: актуальные проблемы / отв. ред. В.Н. Литовкин, Е.А. Суханов, В.В. Чубаров ; Ин-т законодательства и сравн. правоведения. – М.: Статут, 2008. – С. 43, 60.

¹¹ Синайский В.И. Русское гражданское право. Вып. 1. Общая часть. Вещное право. Авторское право / В.И. Синайский. – К.: 1917. – С. 137.

¹² Рязановский В.А. Современное гражданское право Китая. Вып. 1. Очерк действующего Китайского гражданского права / В.А. Рязановский. – 1926. – С. 37.

¹³ Вольман И. Проект швейцарского гражданского уложения / И. Вольман // Журнал министерства юстиции. – 1902. – № 9-10. – С. 169.

На наше переконання, загальні положення про речове право в ЦК України мають ґрунтуватися на доктринальних наукових поглядах, які сформувалися для нашої правої системи, відобразити ті специфічні ознаки речових прав, принципи, на яких речове право ґрунтується, та містити визначення речових прав та їх ознаки, об'єкт речового права, перелік видів речових прав та порядок їх здійснення.

Окремо варто акцентувати на визначенні поняття речового права. Свого часу римські юристи з приводу визначення понять в цивільному праві вказували на *omnis definitio in jure civili periculosa est*¹⁴. Проте, враховуючи те, що речі є універсальним об'єктом цивільних правовідносин, окреслення поняттям, що саме охоплюється в розумінні ЦК України, «речове право», з метою уникнення непорозуміння як таких, на нашу думку, є правильним. Зокрема, поняття речових прав визначається ст. 307 «Поняття речового та особистого права на річ» Загального цивільного кодексу Австрії так: «Права, які належать особі без врахування певних осіб, називаються речовими правами. Права, які виникають на річ тільки щодо певних осіб безпосередньо із закону або з юридично зобов'язуючої дії, називаються особистими правами на річ, особистими речовими правами». Як бачимо, Загальне цивільне уложення Австрії, закріплюючи поняття речових прав, з однієї сторони, відображає універсальність речей як об'єктів, з іншої – чітко відмежовує статичні відносини від динамічних (зобов'язальних), що можуть виникати з приводу речей.

Висновки. Таким чином, можна зауважити, що правовий режим об'єкта речового правовідношення є одним із різновидів цивільно-правового режиму, що регулює відносини статичного характеру, які виникають із приводу безпосереднього панування особи над річчю – тілесним предметом матеріального світу. Враховуючи те, що речові відносини регулюють статику – безпосереднє панування особи над річчю, можна визначити, що в межах правового режиму об'єкта речового правовідношення може існувати, залежно від особливостей, кілька видів правових режимів об'єкта речового правовідношення, а саме: 1) володіння, 2) права власності та 3) речових прав на чуже майно.

Summary

In the article the author considers the question of the legal regime of object of the property relationship. Defines peculiarities of legal regime of the object in the property relationship. Resolved controversial issues arising in determining the legal regime of object of the property relationship. Analyzed the Ukrainian legislation, scientific research, findings that have both theoretical and practical importance on this issue.

Анотація

У статті автором розглядається питання правового режиму об'єкта речового правовідношення. Визначаються особливості правового режиму об'єкта в речових правовідносинах. Вирішуються дискусійні питання, які виникають під час визначення правового режиму об'єкта речового правовідношення. Проаналізовано українське законодавство, наукові дослідження, зроблені ґрунтовні висновки, які мають як теоретичне, так і практичне значення щодо окресленого питання.

Використана література:

1. Алексеев С.С. Общая теория права: учеб. / С.С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Из-во Проспект, 2008. – 576 с.
2. Вольман И. Проект швейцарского гражданского уложения / И. Вольман // Журнал Министерства юстиции. – 1902. – № 9-10.11. – С. 133–174.
3. Вебер Ха. Обеспечение обязательств = Kreditsicherungsrecht / Х. Вебер: пер. с нем. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 480 [2] с.
4. Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права. Т. 1: Часть Общая / Ю.С. Гамбаров. – СПб., 1911. – 780 с.
5. Гражданское право [Текст]. Т. 1 / [М.М. Агарков, С.Н. Братусь и др.] ; под ред. М.М. Агаркова и Д.М. Генкина ; ВИОН; Ин-т права АН СССР. – Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1944. – 419 с.

¹⁴ Лат. – Всякое определение в гражданском праве опасно.

6. Егоров Н.Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация / Н.Д. Егоров. – Л.: Издательство Ленинградского университета. 1988. – 176 с.
7. Латыев А.Н. Вещные права в гражданском праве: понятие и особенности правового режима : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А.Н. Латыев; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург : [б. и.], 2004. – 175 с.
8. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. – М.: «Статут», 2001. – 354 с.
9. Право собственности: актуальные проблемы / отв. ред. В.Н. Литовкин, Е.А. Суханов, В.В. Чубаров ; Ин-т законодательства и сравн. правоведения. – М. : Статут, 2008. – 731 с.
10. Райхер В.К. Абсолютные и относительные права / В.К. Райхер // Известия экономического факультета Ленинградского политического института. – 1928. – Вып. 1. – С. 273–306.
11. Рязановский В.А. Современное гражданское право Китая. Вып. 1 Очерк действующего Китайского гражданского права / В.А. Рязановский. – Харбин : Тип. «Заря», 1926. – 197 с.
12. Синайский В.И. Русское гражданское право. Вып. 1. Общая часть. Вещное право. Авторское право / В.И. Синайский. – К.: 1917. – 265 с.
13. Суханов Е.А. Вещное право: Научно-познавательный очерк / Е.А. Суханов. – М.: Статут, 2017. – 560 с.
14. Суханов Е.А. Понятие и виды вещных прав / Е.А. Суханов // Проблемы реформирования Гражданского кодекса России: Избранные труды 2008–2012 гг. – М.: Статут, 2013. – 494 с.
15. Щенникова Л.В. Вещное право: [Учебное пособие] / Л.В. Щенникова. – М.: Юристъ, 2006. – 190 с.

Iurii Khodyko,

*PhD in Law, Associate Professor of Civil Law Department № 1,
Yaroslav Mudryi National Law University*